

॥ श्रीः ॥

श्रीरेवाभद्रपीठकाव्यम्

रचयिता

रेवाप्रसाद-द्विवेदी

सनातनः

काशीहिन्दूविश्वविद्यालयः

॥ श्रीः ॥

सुकुलित सत्वरगीतिः—

प्रकामपीयूषवर्षिणिऽब्दाय

उपहृतमेतत् स्तोत्रं

श्रिये रमाकान्तशुक्लाय ॥

कविरपि समीक्षको यः

प्रकाशको यः

प्रकामधैर्यो यः।

सुचिरं जयति कश्चित्

कान्त उमाया रमायाश्च

— रेवाप्रसन्नस्य हिवोडि
०-८.५८८.

॥ श्रीः ॥

श्रीरेवाभद्रपीठकाव्यम्

रचयिता

रेवाप्रसाद-द्विवेदी

सनातनः

काशीहिन्दूविश्वविद्यालयः

प्रकाशकः

सदाशिवकुमार-द्विवेदी

सचिवः

कालिदाससंस्थानम्

वाराणसी—५

ŚRI REVĀ BHADRAPĪTHAM
(A Poem of 151 Verses)

FIRST EDITION 1988

© Writer

PRICE Rs. 10.00

Available from

SECRETARY

KĀLIDĀSA SAMSTHĀNA

VARANASI—221005, INDIA

c/2 70th Colony.

पीठिका

यत्र वाङ्मनसोल्लासं दृश्यमानमिदं जगत् ।
भासते प्रतिसंक्रान्तं नमस्तस्मै स्वयम्भुवे ॥

नाहं भवामि रविकीर्तिरपास्य देवं
यो वै धिनोति पुलकेशिनमेव काव्यैः ।
नो वत्सभट्टिरपि यः खलु पट्टवाय-
श्रेणीं विभूषयति तैर्यदि वा कुमारम्^१ ॥

अस्म्येष भूतचित्तिसंयुतिजाततीर्थ-
दिव्यावदान — परिकीर्तन — पुण्यपाकैः^२ ।
वाग्देवतामिव निजां जननीं प्रणन्तुं
श्रीनर्म्मदां भगवतीं तु निबद्धभावः ॥

नाहं भवामि खलु पण्डितराज^३ एव
क्षीणार्थकश्च परिभावितशब्दकश्च ।
देवस्तुतिः कृपणता च कदापि नास्तां
राष्ट्रेऽत्र संस्कृतधियां मिलिते वचःसु ॥

तीर्थयिते न खलु केवलमम्भ एव
पात्रं न वा न च तटं सरितां स्रुतीनाम् ।
तत्तीरगा जनपदा जनतास् तदीया
जोवातवश्च न न तीर्थयितुं क्रमन्ते ॥

सर्वं तदत्र कृपणतर-भावबन्धमा-
धाय वाक्षु हृदयादुदितासु रेवाम् ।
श्रीनादनेरसहितां प्रणमन् भवामि
धन्यश्रमः समुपहृत्य विदां वरेभ्यः ॥

१. कुमारगुप्तनामानं गुप्तशासकम् । २. ०पाकैः काव्यरूपैः ।

३. पण्डितराजो गङ्गालहरीकविः ।

४. अत एव सजनजनपदायाः श्रीरेवायाः स्तवः ।

(२)

यत् 'सेन्ससे'-ति युगमद्यतनं जनानां
 संख्यासु कञ्चिदुरीकुरुतेऽभियोगम् ।
 तं सेतिहासमिह पश्यतु काव्यभाषा-
 पात्रीषु कीर्णममृतं नु बुधः स्वमातुः ॥

तारल्यमेव हृदयस्य कवित्वमद्य
 यः स्वीकरोति कुरुतां स तथा यथेच्छम् ।
 आद्यामृचं स कलयेदकवित्वदिग्धां
 स्वरं निजां च जननीं व्यभिचारजुष्टाम् ॥

हृदो ममास्ति मम चापणिका ममैव
 द्रव्यं भवाम्यहमथो वणिगित्यनर्हः ।
 अर्हा^२ सनातनतमा यदि सिद्धिमुग्धा-
 प्युज्जास्यतेऽद्य, ननु तां वयमर्हयामः ॥

भवति कविता रेवा सानातनी श्रुतिमङ्गला
 स्पृशति हृदयं सैषा सूते च तत्र सुधाधुनीम् ।
 भरतभुवनाभोगालोकाः मनस्विमहर्षयः
 कृतमतितरां मौनैर् भूयोऽद्य जाग्रत जाग्रत ॥

इति निवेदयामः काश्यपाः श्रीरेवाप्रसादद्विवेदिनः सनातनाः
 काशीहिन्दूविश्वविद्यालयः

अधिकज्येष्ठ कृष्णा-११, वि० सं० २०४५, दिनांक १०-६-८८

-
१. तारल्यविशेषाय जनन्यां व्यभिचारिणीत्वमेषामावश्यकाम्युपगमकम् ।
 २. अर्हा मूल्यम् ।

श्रीरेवाभद्रपीठम्

॥ श्रीः ॥

श्रीरेवाभद्रपीठम्⁺

(१)

वन्दे श्रीनर्ममदाम्बां सलिलपुलिनयोः सारसद्वन्द्वगीतां
चक्रश्रीप्रीतिलीलां^१ रसयति भगवान् यत्र सार्धं भवान्या ।
वन्दे चास्यैव शिष्यं^२ प्रभवति परशौ यस्य दण्डाधिकारे
सुस्था गौर्मानवीया सुभगयति सुखं स्वाः प्रजाः स्वै रसौद्यैः ॥

(२)

अस्ति श्रीनर्ममदायाः सलिलवति^३ तटे *नादनेराभिधानो
ग्रामो भोपालभुक्तौ बुधनिजनपदे शाहगञ्जे च थाने ।
यत्पृष्ठे बोरनाऽऽस्ते लसति च पुरतः खर्वटः कोऽपि ढाना
पूर्वस्यां वामभागे कुसुमपदयुतः खेटको जोन्तलावत् ॥

(३)

मार्गा यत्र भवन्ति पञ्च तरवो बिल्वप्रधाना गृहा
मृत्स्नादारुक-^४खर्पराभिरचिता भूम्ना^५ सुधाभिः सिताः ।
पूर्वस्यां दिशि यत्र राजतितरां कामप्रदाख्यः^६ शिवः
सिन्दूरारुणविग्रहश्च भगवान् पृष्ठे महान् मारुतिः ॥

+ काव्यस्यास्य नामकरणे मूलमस्यैव काव्यस्य 'मातर्मकले'-ति ६७पद्यम् ।

१. चक्रश्रीः चक्रवाकश्रीः श्रीचक्रश्च । २. शिष्यः परशुरामः ।

३. सलिलवति, न तु पुलिनवति । तत्र पुनर्दानानामकः खर्वटः ।

४. नन्देश्वर इति नन्दीश्वर इति नान्देर इति च यस्य पर्यायः भोपालनगरं
मध्यप्रदेशराजधानी बुधनीति तहसीलम्, शाहगंज इति थाना, बोरना
ढाना जोन्तलेति ग्रामान्तराणि, कुसुमपदयुतः खेटकः 'कुसुमखेड़ा' इति
नामा ग्रामः । खेटकखर्वटयोः कृते द्र० श्रीभागवतारम्भे नारदवृत्तान्तः ।
खेटः खर्वटश्चेति लघिष्ठानां ग्रामाणां संज्ञा ।

५. खर्पः खर्परेलपदवाच्योऽर्थः । ६. भूम्नेति कथिते पक्वेष्टकमयानां
भवनानामल्पता सूच्यते । 'गृहे गृहाश्च पुंभूम्नी'-तिमेदिनी । सुधा
छुई मिट्टी । ७. भगवानेषोऽत्र मनकामनेश्वर इत्युच्यते ।

(६)

(४)

यस्मिन् दुर्लभदेव^१ इत्यभिहितः श्रीभैरवश्चत्वरे
मुक्ते भ्राजति, राजते तरुतले चाम्बा महाभैरवी^२ ।
मध्ये यस्य ^३महेन्द्रकेतुयुगली विभ्राजते गैरिकै-
लिप्ता व्योम्नि समुच्चलदध्वजपटद्वन्द्वा प्रकाण्डोच्छ्रया ॥

(५)

यस्मिन् माखनलाल^४ इत्यभिहितो भाषाकविः शैशवे
विद्यामभ्यसितुं ^५पितृव्यशरणेऽवात्सीत् समाः काश्चन ।
यत्र ज्यौतिषपण्डिताः समभवन् सारस्वतव्याकृतौ
निष्णाता मम ^६तातपादसदृशास्तेजोधनाः शासनाः ॥

(६)

गौडा^७ यत्र भवन्ति केचिदपरे शुक्लाः परे भार्गवा^८
विप्रेः ^९पाठकसंज्ञकैश्च सहिताः केचिद् द्विवेदोत्तमाः^{१०} ।
श्रीमद्भागवतेऽभिषेकसवने शम्भोर्महिम्नःस्तुतौ
श्राद्धे काव्यकलाकलापभणितौ येषाममेयं यशः ॥

(७)

राजन्याः खलु यत्र सन्ति विपुलश्रीका भुवां स्वामिनः
प्राज्यानां श्रुतिमङ्गले पथि भूतश्रद्धाः समानाश्च ये ।
येषां गौरवगाथया रसवती रेवा निदाघेष्वपि
क्षीणत्वं न दधाति गर्वशिखरिप्रोद्भूतसन्तानया ॥

(८)

वैश्या यत्र भवन्ति भूतिमहिता, यस्मिन् गुरौ वासरे
हृष्टः संभ्रियते प्रशासनकृतो यत्रास्ति विद्यालयः ।
भैषज्यस्य कृतेऽपि यत्र सुलभा काचिद् व्यवस्थान्वहं
पत्राणामपि यत्र संवितरणं सञ्जायते शासनात् ॥

-
१. दूर्लभदेवनाम्नी ग्रामदेवता । २. मातामाँईति यस्याः संज्ञा ।
३. इन्द्रध्वजमुगली । ४. माखनलालचतुर्वेदी । ५. पितृव्यस्य वंशीधरस्य ।
६. मम रेवाप्रसादस्य तातपादाः पं० श्रीनमंदाप्रसादद्विवेदिनः ।
७. वंशीधररुचतुर्वेदी गौडः । ८. हरप्रसादप्रभृतयः शुक्लाः ।
९. उमाशङ्करप्रभृतयः । १०. हरगोविन्दादयः ।
११. द्विवेदिनो वयमस्मन्महत्तराश्च श्रीकालूरामरामनारायणप्रभृतयः ।

(७)

(९)

नारीणां वसनानि यत्र लँहगा^१ चोली^२ सशाटी, शिरो-
भूषायै ननु रेखड़ी^३, ^४गुणशतैः केशेषु सन्नद्धता ।
यासां वै ^५कटिदोरकेण विपुलाभोगेन संशोभितं
मध्यं तन्त्रति सार्थकीकृतिविधौ मध्यप्रदेशश्रुतौ ॥

(१०)

ताटङ्क^६ श्रवसोः सुवर्णरचितं ग्रीवासु ^७कण्ठावृता
स्वार्णालङ्कृतिरङ्गनासु भजते ^८बाजट्टिका च श्रियम् ।
बाजूबन्द^९युगान्विते भुजयुगे ^{१०}चूडा ^{११}वतानान्विता
पादे वृश्चिक^{१२}-पायजेव^{१३}-कटिका^{१४} गर्वाय संजाग्रति ॥

(११)

यासां ^{१५}चूनरसंज्ञकं निवसनं गौरे शरीरे लस-
न्नानावर्णशुभं दिशामपि तनुं संमण्डयद् द्योतते ।
यासां वै ^{१६}मदयन्तिकाऽरुण-कर-द्वन्द्वदिङ्घ्रियुग्माब्जिनो-
षण्डे चञ्चलतां जिहासतितरां स्वाभाविकीं श्रीः स्वतः ॥

-
१. लँहगा पेटिकोटपदवाच्यम् अधोवस्त्रम् । २. वक्षःकञ्चुकिका ।
३. सीमन्ताग्रे धार्यमाणः सौवर्णोऽलङ्कारः ।
४. गुणाः सूत्राणि, तैरावध्य रचितः केशपाशः ।
५. कटिदोरकं नाम कङ्कोरापदवाच्या सुवर्णादिभिर्निर्मिता मेखला ।
६. ताटङ्कं करनफुलपदवाच्यं कर्णभूषणम् ।
७. द्वादशभिर्दशभिरेव वा बृहदाकारैः सौवर्णमाणिक्यैर्निर्मितं कण्ठभूषणम् ।
८. वजट्टीति पदवाच्या सुवर्णगुलिकामयी गलपट्टिका ।
९. बाजूबन्दं नाम भुजवन्धनालङ्कारः ।
१०. चूडा मणिवन्धधार्यो राजतः सौवर्णो वाऽलङ्कारविशेषः कङ्कणप्रायः ।
११. चूडाकल्प एव किङ्किणिकावृन्दचतुष्टयेन युक्तोऽलङ्कारः ।
१२. विच्छिपेति पादयोरङ्गुलित्रये परिधार्यं राजतं मुद्रिकाप्रायं सौभाग्यवती-
नामपरिहार्यं भूषणम् । १३. पायजेवेति संज्ञकानि भूषणानि येषां
रिक्तेषूपदरेषु झङ्कारीपयिक्यः स्थूलशर्करा निक्षिप्यन्ते ।
१४. कटिका कङ्कोरति प्रसिद्धो राजतः पादमात्रालङ्कारः ।
१५. चूनरं नाम चूनरीति चूँडीति चन्द्रुदडीति चोच्यमानं चित्रं वक्षोवासः ।
१६. मेहदीति पदेन प्रोच्यो वनस्पतिविशेषः करतलादिरञ्जनाय प्रसिद्धः ।

(८)

(१२)

प्रातर्या नवनोतमन्थनविधौ नेत्रेण मन्थानकं
भ्रामं भ्राममुदीरयन्ति मधुरं ग्रामोणकं गीतकम् ।
यत्तालेषु लयेषु च श्रुतिसुखेष्वाविष्क्रिया मूर्च्छनो-
च्छ्रायैः सूचिकयेव खे विदधते रागस्य संव्यानताम् ॥

(१३)

ता गच्छन्ति घटोद्वयीं कटितटे बाहौ च कृत्वा जला-
न्यानेतुं सवनद्वये ननु यदा कूपाय मुग्धाननाः ।
मञ्जीराणि निशम्य तत्पदगतान्यासिञ्जनाभाञ्जि भू-
माता तुष्यति पुष्यति श्रियमथो द्यौः सौभगब्रूडिता ॥

(१४)

कालुष्यं चिकुरेषु ता यदि भजेद्, भालेषु संभास्वरे-
ष्वेताः कश्चन सेवते पुनरलंभावाञ्चितः शुद्धिमा ।
यस्मिन् संस्मृतिमात्रगेऽपि हृदयं दुग्धैरिवासिच्यते
शम्भोः पारदबाणतां च भजते संभावनैकास्पदम् ॥

(१५)

एकत्र प्रतिमापरं प्रवहति श्रीनर्मदाया जलं
यत्रान्यत्र च तादृशं हि सुभगान्नातस्य सत् सौभगम् ।
किं कस्मादधिकायतामिह युगे कस्माच्च किं न्यूनता-
मञ्चेदत्र भवो मनोभव इति द्वन्द्वोऽप्यलीको हि यत् ॥

(१६)

यासामङ्घ्रिसरोजयोररुणिमा लाक्षारसव्यर्थतां
संसाधय्य रसेन सिञ्चितितरां केनापि चेतस्तटोम् ।
कामाक्षीकरपुण्ड्रकाणि मधुरां यासां नतां भ्रूलता-
मन्वास्य प्रतियोगिता-रसमिदम्प्राथम्यतो बिभ्रति ॥

(१७)

यासां निर्मलनिश्छलानि नितरां संमुग्धिमब्रूडिता-
न्यक्षीणि क्षिणुतेतरामृजुतमा व्रीडैव सांसिद्धिकी ।
तारल्ये परिशिक्षितान्यपि न यान्यध्यासनन्यविक्रयां
पञ्चेषोश्चपलस्य यौवनभरेऽप्याविश्विकीर्षन्तकि ॥

(१८)

तासामल्पवपूष्यनल्पतपसां चक्षुष्मतां पाकतः
पुण्यानामिव निर्मितानि दधते वासांसि धूर्लीं तु याम् ।
श्रीरेवातटजामिमां प्रणुवते नम्रेण मूर्ध्ना महा-
तीर्थानामयुतान्यपि क्षितितले मुक्तेः सभुक्तेः खनिम् ॥

(१९)

यच्चक्षुः कमठायते श्रुतिमहावाक्यार्थं - मन्थाचले
तत्तत्त्वार्थं - सुधोत्कटाद्भुतघट - प्रादुर्बुभूषास्वलम् ।
रेवाक्षेत्रनिवासिनां हलकृषिव्यापारमात्रात्मना-
मप्येषां परमर्षयोऽपि शुचितां गुम्फन्ति काव्योत्तमैः ॥

(२०)

मारो यत्र पुरन्धिषु स्तुतिशतैः संतिष्ठते दीयतां
मह्यं कुक्षिषु रत्नधातृषु कृपां कृत्वाऽवकाशक्षणम् ।
नो चेद् वः खलु तुल्यकुल्यचरिता सृष्टिः कथं भाविनी
स्वाहाभिः स्वधया च तर्पितुमलं भावी च कः प्राग्भवान् ॥

(२१)

या काचिद् 'वटिका शणैर्विरचिता त्रैगुण्यकायैरथो
सिक्ता मायिककञ्चुकस्रुतिशतैर्द्रावीयसी स्पन्दते ।
आबध्नन्ति तया तु यत्र यमिनः संवित्कुटीचारिणो
दस्यून् मत्सरिणो नमामि तमिमं श्रीनर्मदायास्तटम् ॥

(२२)

दम्भस्तम्बेरमाणामलिकफलकगां मौक्तिकीं मालिकां ये
पञ्चैः क्रूरैः कराग्रैर्विकिरणकलनां लम्भयन्तेऽतिभीष्माः ।
श्रीरेवातीरभाजां विशकलितपरद्वन्द्वकोषास्त एते
प्राज्ञानां तर्कसिंहा अपि दधतितरामाभट्टं यत्र तीक्ष्णाम् ॥

(२३)

यस्मिन् स्तम्बेरमास्थो विलसति भगवान् कारुणा चारुतायां
द्वैतीयोक्तत्वशून्यां प्रणिहितमनसा प्रापितो भूमिमाढ्याम् ।
भक्तानां स्थूलमुक्ताफलधवलरुचां मोदकानां सपर्यां
माङ्गल्यानां प्रवर्षेर्विनिमयविधिना यः कृतार्थीकरोति ॥

१. वटिका रज्जुः ।

(१०)

(२४)

यस्मिन् वाग्देवताऽपि स्फुरति फलकगा कच्छपीमादधाना
 द्वाभ्यां द्वाभ्यां सपुस्तामथ च करपुटाभ्यां स्रजं शुद्धिमुग्धाम् ।
 सङ्गीताध्यात्मविद्यायुगलमिव महाकाव्यशारीरकेण^१
 या स्वं साहित्यविद्यामयमिव ललितैस्तैः प्रपुष्णाति गात्रम् ॥

(२५)

यस्मिन्नाम्रवनी बभूव महती श्रीपार्वतीजानिना
 ध्युष्टायां नहि यत्र चापलमगान्चापः सुमेषोरपि ।
 यस्या गायति कोकिलोऽपि मधुरं कण्ठैः कषायैर्मधौ
 दिव्यां काञ्चन पुष्पदन्तरचितां स्तुत्यां महिम्नः स्तुतिम् ॥

(२६)

सूर्यो यत्र शिलासु टङ्कुरचितः पद्मस्य मुद्रां दधद्
 रथ्यासु प्रतिमापरः प्रतिपदं गर्भे भुवस्तिष्ठति ।
 वीचिषु प्रतिबिम्बितानथ जडोभूतान् निजान् विग्रहान्
 संक्रान्तिस्नपनेषु स स्वयमिह न्यासीकरोति प्रभुः ॥

(२७)

आदिक्रोड^२ इवाऽरुणैव वपुषा यस्मिँश्चतुर्भिर्भुजैः
 श्रीमाली भगवान् विराजतितरां सुश्लिष्टमृष्टाङ्कनः ।
 यस्मिन् भूरिव गीरपि प्रतिपदं मुग्धेव कन्या वरे
 मूकां व्यक्तिमुपाददाति सुषमासौन्दर्यवारान्नधेः ॥

(२८)

यस्मिन् राजति लक्ष्मणादिसहितः श्रीजानकीजानिर-
 प्याकारेण वृषार्कशुद्धरुचिना श्रीपुण्डरीकेक्षणः ।
^३चातुर्विद्यवनीमहामृगपतिविप्रान्वयोऽद्यापि यं
 नित्यं प्राङ्मुखमास्थितं समुदितश्रद्धः समभ्यर्चति ॥

१. काव्यशारीरकं काव्यशास्त्रम् २. क्रोडोऽपि तत्र लभ्यते । भूः क्रोडे
 गोः श्रीमालिनि मुग्धा कन्या वरे यथेत्यन्वयः ३. चतुर्वेदिनो द्विजाः ।

(११)

(२९)

यत्र प्लक्षतरोर्विशालवपुषश्छायां तमालप्रभां
 सेवन्ते खलु कल्पवृक्षशिखरेष्वाबद्धपद्मामनाः ।
 भूयांसो जिनवर्धमानतनवस्तीर्थङ्करा लक्षणै-
 स्तैस्तैर्मण्डितविग्रहा बहुतिथात् कालादिदानीमपि ॥

(३०)

संक्रान्तौ मकरस्य पर्वसु जना राहूपरागे वृषे-
 र्युक्ताभिः शकटोभिरेत्य सहिता दारैः समाचिन्वते ।
 यस्मिन् पुण्यचयं प्रवाहिणि परब्रह्माद्रवे श्रद्धया
 स्नानैः किल्बिषशर्वरीरविकरैर्दानैश्च रेवाञ्चले ॥

(३१)

यस्मिन् केऽपि रथाङ्गनामविरुदाः सौभाग्यदाम्पत्ययो-
 रौपम्ये प्रतिमानतां कविवरैर्दत्तां श्रयन्तो द्विजाः ।
 गोनर्देन तथाविधेन ललितक्रेङ्कारिणा स्पर्धितुं
 चेष्टन्ते खलु क—क इत्यनुसृतैस्तस्मिन्नवज्ञानिनः ॥

(३२)

मीना यत्र सहस्रशः प्रवयसः पीनाश्च राजन्तकि
 स्फारां राजतशौक्तिकीमिव परां स्निग्धां श्रयन्तः श्रियम् ।
 एषामेव हि लोलतामियमपि श्रोः शीलितं सङ्गते
 निर्विश्रान्तिनि नो जिहासतितरामद्यापि सर्वङ्कषाम् ॥

(३३)

पृष्ठे मन्दरमाश्रयत् किल कृती यः सिन्धुमन्थाध्वरे
 वंशस्तस्य च यत्र पुण्यतितरां कान्तिं परां श्रीहरेः ।
 एतेनैव समुद्रबन्धनमखे रामस्य साहाय्यकृत्
 कर्तुं सेतुरपारयिष्यत, नला नीला मुधैवाथिताः ॥

(३४)

श्रीरेवापुलिनेषु यत्र सलिलविलन्नेषु शैवालिभि-
 स्तैस्तैः पल्लवकैः श्रिया शत्रलितेषूर्वास्कावल्लरोः ।
 मेषे चापि वृषे च तिष्ठति रवौ रागाकुलाः श्यामलाः
 पीनाङ्गा विवहन्ति हन्त मधुराः श्रीकृष्णबीजा मुदा ॥

(१२)

(३५)

यस्मिन् कर्कटिका जलाद्रहृदयेधिन्वन्ति तैस्तैः फलै
रेवातीरतपोभिरेव निभृतं कुक्षिम्भरिष्णून् यतीन् ।
शुष्केर्गोमयपिण्डकैरपगतज्वालाग्निगर्भैरहः-
शान्तौ यत्र पचन्ति वाटकयुगीं वार्त्ताकिनीं यात्रिणः ॥

(३६)

अन्नानीव जलानि यत्र मधुना स्फारेण मेदस्वितां
बिभ्रन्ति प्रविभान्ति कीरगस्तां संमण्डितानि श्रिया ।
भेषज्यागमपण्डिता अपि यतः सौस्थ्येषु शिक्षां परा-
मादातुं स्पृह्यालुताकवलितस्वान्ताः समाशेरते ॥

(३७)

यस्योत्सेधिनि खेटकेऽतिमहतः प्रत्नस्य कीर्णा लस-
न्त्यैतिह्यस्य परात्पराः प्रमितयो भित्तिप्रतोल्यादयः ।
मुद्रा यत्र यदा तदा नवनवा जाम्बूनदीया अथो
ताम्रीया अपि रत्नजातय इव प्रादुर्भवन्त्युज्ज्वलाः ॥

(३८)

रेवावारिपवित्रितास्तटतरुक्षुद्रामधुश्च्योतिनः
स्पृष्टोदुम्बरडम्बरारुणफलक्षाराम्बवश्चापि यम् ।
सेवन्ते खलु मास्ताः खलकृषिव्याकोषहेवाकिनो
नित्यं, तं ननु नादनेरविरुदं ग्रामं नुमः श्रद्धया ॥

(३९)

यस्मै मेकलकन्यका भगवतो वर्षात्यये शाटक-
द्वन्द्वेनैव ददाति रत्ननिचयान् पुण्योत्करस्यानुजान् ।
तस्मै स्वस्थसमस्तगेहपतये ग्रामाय मेधाविना-
मुल्लासैकनिकेतनाय नतयः श्रीनादनेराय नः ॥

(१३)

(४०)

सीतयाश्चरितस्य यः कवयिता काव्योत्तमस्योत्तरे
सीतायाश्चरितेऽनुरूप - रचना - सौभाग्य - मेदस्विनः ।
काव्यालङ्कृतिभालपट्ट - तिलकालङ्कारिका-कारिका-
कार्थ्यत्र सनातनोऽपि रमते तन्नादनेरं नुमः ॥

(४१)

यन्नाम्नः श्रवणेन गूढचरणो धत्ते नतं स्वं शिरो
यन्त्यायैर्न स मम्मटोऽपि भजते काव्यप्रकाशे रुचिम् ।
तं यो नायक-नायकं महिमनि श्राद्धं नवीनीकृता-
लङ्कारात्मपथं सनातनमूर्षि सूते पदं तन्नुमः ॥

(४२)

रेवाया दक्षिणस्यां तटभुवि विपुलं तत्र दीवानवंशो-
त्तंसानां ब्राह्मणानां विलसति सुमहद् राज्यमेकातपत्रम् ।
क्षीराणां का नु गाथा, पिबति खलु घृतं धूर्वहानां समूहो
येषां तेषाममोषामनुहरनुतरां भूतियोगे यशः कः ॥

(४३)

मारागांव इति श्रुतो विजयते ग्रामो महानत्र यं
दीवानो विनयाभिधोऽधिवसति स्वच्छात्मनामग्रणीः ।
यं वै त्रिर्जनता विधायकपदं संमानतोऽलम्भयद्
रत्ने वर्षति यश्च निस्स्पृहतयैवातिष्ठिपत् स्वं यशः ॥

(४४)

रेवाया उत्तरस्यां प्रभवति नितरां सूर्यवंशाङ्कुराणां
राजन्यानाञ्च वंशः श्रुतिमहति पथि स्थैर्यधैर्योद्भटश्रीः ।
येषां मानोन्नतानां कथयति सुतरां मानगाथाः शिरोभ्यः
श्रीविन्ध्याद्रेहिमाद्रेरिव समवतरन् कीचकात्मा नभस्वान् ॥

१. सनातन एतत्काव्यस्य रचयिता रेवाप्रसादः द्विवेदी सीताचरितं दश-
सर्गात्मकं महाकाव्यम्, काव्यालङ्कारकारिका चेति ग्रन्थौ ।

२. गूढचरणोऽभिनवगुप्तः नायको भट्टनायक महिमा महिमभट्टः ।

(१४)

(४५)

श्रीरेवाया धरित्रीपरिसर उदयत्क्षेत्रविप्रप्रताप-
व्यामिश्रस्याद्भुतात्मा भवति खलु पदं वर्त्मनोऽध्यात्मनीतेः ।
मन्ये नो वारिधारां वहति भगवती नर्मदाऽस्मिन् प्रदेशे
तां ब्रह्माक्षत्रधाम्नां प्रणयमसृणितां प्रीतिधारां वदामः ॥

(४६)

जीयाज्जोनतलाभिधः स च महान् ग्रामो महच्छास्त्रभवं
यस्मिन्नायतनं द्युसिन्धुविशदैर्घ्यां श्वेतयत्यंशुभिः ।
ढक्कासु क्वणितासु यत्र नभसि^१ श्यामे घनैः पाणिनि-
क्रातोऽद्यापि शृणोति सूत्रनिचयं विप्रोत्तमानां मिषात् ॥

(४७)

लेहं यत्र हवींष्युषर्वुधमुखे क्षिप्तानि मन्त्रैः समं
माघे वा यदि वा मघौ व्यवसिता वैमानिकानां गणाः ।
पीयूषैः परिवेष्टयन्ति वसुधाकुक्षि सपञ्चामृता
तस्मादौषधसन्ततिः प्रभवति स्वास्थ्याय सा च क्षितेः ॥

(४८)

माता भूमिरहं सुतः, सुतवती माता मया, मातृमा-
नेषोऽहं च तयाऽनया धृतमहावात्सल्यया भूतिमान् ।
एषाथर्वविदां शुभा मतिरिह प्रत्यक्षमालक्ष्यते
पाणौ लाङ्गलिनि क्षितिर्भगवती यत्र प्रसूते क्षमाम् ॥

(४९)

गव्ये सर्पिषि तण्डुलान् यवतिलैर्व्यामिश्रितान् मीलयन्
यस्मिन्नौषधसन्निपातमहिते यज्वाभिमानी शिवः ।
मूर्तिं स्वां ज्वलनाभिधां शुचिपदब्रह्मोद्यविस्फूर्जितां
स्वैरं तर्पयतेऽधिमाधवमलङ्कारैश्च^२ काव्याभिधाम् ॥

(५०)

यस्मिन् कृष्णमृगा मृगीसहचरा मन्दारमूले स्थितां
शृङ्गैः कामगवीं शितैः सुखयितुं कण्डूतिमातन्वते ।
तन्त्रित्रं न हि, नर्मदापरिसरे पापद्विकैवैकला
कारुण्यैकमहाब्धिभिः शमधनैर्यष्टुं समालभ्यते ॥

१. नभसि श्रावणे ।

२. काव्यमपि भागवतमेव वपुः ।

(१५)

(५१)

यस्मिन्नारभटीं विभक्तिं भरतः पारम्परीणां खण-
त्कारालङ्करणं मृदङ्गरणनामाश्रावणां लम्भयन् ।
नो चेत् किन्तु वनीकुटीचरवधू-व्यारेचितभ्रुकटि-
व्याविद्धासु नृत्तिक्रियासु विरमत्यद्यापि नो दिण्डिका ॥

(५२)

नात्त्याख्यः कुतपः स्वसित्यतितरामद्यापि यस्यां क्षितौ
वारस्त्रीनृत्तिसङ्गतिद्रुतकटिस्थेमाञ्चितैः पुष्करैः ।
येषु व्याहृतिमापितेषु गृहिणो ग्राम्या मुदा गेहतो
निर्गच्छन्ति च तापयन्ति च हिमे सस्पाग्निभिः शर्वरीः ॥

(५३)

यस्मिन् कार्तिककृष्णपक्षविरतौ प्रातर्घटोदनीः समं
वत्सैर्वर्णशतैर्विचित्रयति वै ग्रामाधिवासी जनः ।
कण्ठाभिश्च वराटकैः पृथुतरैर्नद्धाभिराभूष्य यस्
तासां मेचकशेखराणि तनुते शृङ्गान्तरे स्फारिणि ॥

(५४)

हेमप्रस्पर्धि-कौषेयक-वसन-कृतोष्णोषवन्धाः शिरस्सु
सक्षारां^१ नागवल्लीं खदिररसजुषं संश्रयाणा मुखेषु ।
आरूढाः शाकटेषु प्रतिनवधवलश्यामसुस्थोक्षकेषु
पातुं सम्बन्धिभार्याजनभणितिरसान्^२ यान्ति यत्राभियुक्ताः ॥

(५५)

सम्बन्धित्वन्द्वमेलापकसदसि रुचा^३ साभ्रपिष्टातकाना-
मासारैर्मण्डिताङ्गे ववणयति^४ टिमकीवाद्यमेकस्तदन्यः ।
सार्धं^५ क्षाल्लारिकीभिः श्रुतिसुभगगतिं गीतिकां मूर्च्छयित्वा
मूर्धन्युष्णोषाभिरूपे रचयति ललितां काञ्चिदारेचलक्ष्मीम् ॥

-
१. क्षाराणि चूर्णतमालादीनि २. गालीति प्रसिद्धान्
३. अश्रमश्रमम्, पिष्टातकं कुङ्कुमक्षोदः ४. टिमकीति देशो शब्दः मृत्ति-
मितपात्रश्चर्मानदधमुखशलाकाहृतिभिस्तारारावी वाद्यभेदः ।
५. क्षाक्षपदवाच्याभिर्घनवाद्यजातिभिः

(१६)

(५६)

एतस्मिन्ता हताशा दधति बत वताशाभिधाना विशालाः
शुभ्रा माधुर्यकोषाः स्मितललितमुखीर्मुष्टिभिः क्षेपणा याः^२ ।
सौभाग्या^३म्भोधिसूताऽर्जयति नु कमलाप्यासु भैक्ष्यस्य चर्या
साध्वी माध्वीमवाप्तुं शतमखशतकैरप्यनाघ्रातसाराम् ॥

(५७)

एतस्मिन् नारिकेलान्यपि रसिकतया कीर्यमाणानि ताभ्य-
स्ताभ्यः सम्बन्धिनोभ्यः सिचयपुटसमालिङ्गिताङ्गानि चाभिः ।
आशीराशीन् किरन्ति द्युमणिरिव भवेदञ्चलेऽस्मिन्तमांसि-
च्छेत्तुं शक्तः प्रभास्वाननुपहतगतिः कश्चिदित्येवमादीन् ॥

(५८)

प्राजापत्याह्वयेऽस्मिन् सरति मखपतौ गेहमेधिष्वजस्रं
तत्र प्रोच्चैर्नभस्वानपि सुरभिमयो जायते व्योमकुक्षौ ।
यज्ञाज्यैर्यत्र पङ्केरुहतनयमुखैरप्यभिष्टूयमाने
संपुष्यन्तः क्रमन्ते सरभसमभितो^४ वह्नयो लेलिहानाः ॥

(५९)

माणिक्येन बलि^५भुजां बत मुखान्याभूषयन्तोऽधुना
विज्ञानव्रतिनो भवन्तु कृतिनो वै किं नु तेषां^६ पुरः ।
प्राजापत्यमखे^७ हवींषि बत यैः कृत्वा वपूषि स्वका-
न्यात्मा नूतननूतनतामनुदिनं प्रापय्य मोमुद्यते ॥

(६०)

विज्ञान ! त्वमहो जडं भवसि धिक्, सर्पोऽपि शम्भोगले^८
त्वङ्गन् नस्त्वयि शूत्करोति रभसेऽपीन्दोः कलां यः कृती ।
आस्यस्थास्तुभिराशिषां विषरसैः संमिश्रय सञ्जीवनीं
मृत्योरप्यपलापिनीं रचयितुं वर्भन्ति दिव्यर्षिताम् ॥

१. वताशेति देशिपदम् शर्करानिमित्तो ह्येष वत्तु^१लात्मा पाकविशेषः
२. सौभाग्यमन्योन्यप्रेमपाशः ३. तदिदमिदानीमपि फाग फगुवेत्युच्यते
४. अत्रोत्तरार्धेऽप्रस्तुतप्रायमेवाध्यवसितमतिशयभङ्ग्या
५. तेषां यैरित्युत्तरार्धेन सम्बन्धः
६. प्राजापत्यो मखो गर्भाधानादियुक् स्त्रीपुंसयज्ञः
७. ऋषयो हि विषमप्यमृतभावमापयन्ति योगविशेषैः ।

(१७)

(६१)

यन्त्रं तन्त्रति तन्त्रणासु जडताविलग्रात्मनामेव वो
भूतानां न तु चित्कलामसृणितप्रज्ञात्मनां नो जडम् ।
एतस्मिन् स्फुरतात् तु संयममयी धात्री विधात्री जग-
त्काव्यानां प्रतिसृष्टिभिः सृतिलतामुल्लासयन्ती चितिः ॥

(६२)

एषा यत्र सनातनस्य कविता श्रीनर्मदाया महा-
प्राज्ञैरध्युषितेऽतिमात्रविमले पात्रे सदा श्रूयते ।
भोगो मोक्षति यत्र, यत्र यजनं नैष्कर्म्यं, श्वेडति
स्वर्गो यत्र, शिवा च यत्र शिवति क्षेत्राय तस्मै नमः ॥

(६३)

धर्मः पञ्चशिलीमुखस्य रभसे प्रोन्माथिनि स्थेमभा-
गर्थेन प्रथिमानमञ्चति यतः पुण्यप्रभोद्भासिना ।
ऋवारोधसि नादनेरललिते तस्मिन् सपथ्यां शिवे
तन्वानेषु कृतं युगं कलियुगेऽप्युच्चासनस्थायते ॥

(६४)

त्यागस्त्यागति यत्र, यत्र च तपः सम्यक् तपस्यत्यथो
यत्राचारति वेदवर्त्मविधृताचार-क्रियासन्ततिः ।
तान् वै कल्मषमोषपोषितपरप्रज्ञानकोषान् यतीन्
वत्सान् गौरिव नर्मदाजनपदक्षोणिर्मुदा सूक्ष्मति ॥

(६५)

"सोम्यं यत्र बृहच्च किञ्चन मधु श्रौते श्रुतं वाङ्मये
प्राश्नन्तः कविता-स्वयंवरवधूर्युञ्जन्त्यजैर्योगिनः ।
यस्मिन् याति रसेश्वरी भगवती रासेश्वरीत्वं स्वतः
कालं कालिमथो कलाञ्च कलयन्ती कालिदासायते ॥

-
१. तन्त्रति तन्त्रं कारणं, तन्त्रायत इत्यर्थः । प्रतिसृष्टिः प्रलयः, प्रलयेन
सृष्टेरुल्लास एव मीमांसकानां मोक्षः २. स्वर्गः श्वेडो विषमिवाचरति
अस्पृहणीयत्वाद् ३. रेवारोधसि वेतसीत्यस्य पद्याधमस्यैतदुत्तरम् ।
४. सूक्ष्मत्यभिनन्दति ५. वेदमन्त्रोऽत्राधारो विभ्राड् बृहत् पिवतु सोम्यं
मधु इति । अजैर्ब्रह्माभिरपि । रसोऽद्वैतभूमिकः, रासः पुनस्तद्विपरीतो
द्वैतमयः । कालिः कालापत्यम् ।

(१८)

(६६)

अत्र प्राज्यमुपस्तुवन्ति ललितं साम्राज्यमर्चिष्मता-
मेकत्राज्यभरैः समिद्धवपुषां सप्तार्चिषां सूरयः ।
अन्यत्र प्रसरद्भिरम्मयपरब्रह्मप्रवाहैरिव
स्तोत्रैर्भावितचेतसां च वचसां स्तोमैश्च संख्यावताम् ॥

(६७)

मातर्मेकलकन्यके ! तव पयोराशौ प्रभाते कृत-
स्नानानामभिसूर्यमर्घ्यसलिलान्युत्क्षिप्य शान्तात्मनाम् ।
मेरुः सर्षपति, स्थलत्युदनिधिर्नीहारति ज्वालभूत्
ऋरा किञ्च कृकाटिकाऽन्तकमुखे भद्रासनत्येव नः ॥

(६८)

मातर् ! मेकलविन्ध्यभूधरमहापापाणषण्डेष्वलं
संघर्षैर्मसृणात्मसु त्वयि यदा निष्पद्यते शम्भुता ।
का गाथा चरितैः सितैर्धवलितस्वान्तस्य पुंसस्त्वयि
स्नातस्य प्रतिवासरं भवदवद्रोणत्वमासेदुषः ॥

(६९)

मातः सोमसुते ! सुतेषु कृतिषु क्षुद्रासपीतिक्षणे
त्वत्पाथो भिषजायते ननु, सुधासारो मृषा स्तूयते ।
त्वत्तीरं त्रिदिवायते ननु, वृषागारो मुधा स्मर्यते
त्वत्तीर्थं ननु तत् पदं तदितरद् ब्रह्माप्यलीकायते ॥

(७०)

ब्रह्मण्येषु महर्षिषु प्रतिभया त्रैकाल्यसंस्पर्शिना-
मग्रण्येषु चरिष्णुषु त्वयि तपो येयं फलेच्छावधूः ।
ताटस्थ्येन कषायितेषु पुरुषेष्वज्ञा प्रधानेश्वरी
त्रैगुण्याकलनेव सापि च दरिद्रातुं विनिद्रायते ॥

-
१. इदमेव मूलं काव्यस्यास्य भद्रपीठनामकरणे २. क्षुद्रा अत्र क्षुद्रासञ्चितं
तद्युक्तं च मधुच्छत्रम् । तत्सपीतौ क्षुद्रादंशोपद्रवोऽपि प्रस्तुतः । एष
खलु एवंगुण एव संसाररसभोगः । ३. वृष्ण इन्द्रस्यागारः स्वर्गः,
वृषाणां गवामागारो गोष्ठं च ।

(१९)

(७१)

भूयांस्येव पर्यासि पर्वतशिलावक्षांसि भित्त्वाऽवनौ
 धावन्ति प्रतिभान्ति किं ननु फलं तेभ्योऽपिपासाभृताम् ।
 त्वत्तोयं तु कृतान्तपाशविघसव्यापारविद्रावण-
 द्राघिष्ठस्तवनोद्धुरं विजयते मृत्युञ्जिताऽप्यर्थितम् ॥

(७२)

मातः ! संस्कृतभारती श्रुतिमहद् वाङ्मङ्गलं बिभ्रती
 त्वत्तीरे वसतां सतां बहुतिथात् कालान्मुखेषु स्थिता ।
 कालुष्यं प्रगुणायते क्षपयितुं स्नातैर्निसृष्टं ततो
 मातस्त्वं विरम क्षणं तव सखी सेयं शिवैवाऽपरा ॥

(७३)

त्वद्बोचिष्वनुवाचयन्ति बहुधा कीर्णा महिम्नां स्तुतिं
 देवस्य त्रिपुरासुरप्रशमिनो ये केऽपि संमंशिनः ।
 तेषामग्रत एष धावति 'सृकाहस्तो निषङ्गो मृग-
 व्याधो भालविलोचनः परशिवो हर्तुं विषं क्ष्वेडिनाम्' ॥

(७४)

माङ्गल्येऽनुपमे तवाम्बुनि जगन्मातस्त्रपन्तेतरां
 स्नातुं नागरकास्तनुर्बन्त यतो दैगम्बरी जायते ।
 भाले वल्लिश्चिलोचनानि दधतामेषां त्रिशूलं करे
 दृष्ट्वा प्रज्वलिताग्निभासुरमपि प्रेष्टा द्रवन्त्यन्तिकात् ॥

(७५)

त्वत्पाथस्सु निमज्जनस्य हि फलं तद् यत् प्रदुग्धेऽखिलान्
 कामान् कामगवी स कल्पविटपी चिन्तामणिश्चापि स ; ।
 नो चेन्मातरिमे समेऽपि निभृतास्तिष्ठन्ति, दृग्गोचरं
 नैव स्वप्नमयेऽपि हन्त समये गच्छन्ति किं प्राणिनाम् ॥

१. 'सृकाहस्ता निषङ्गिण' इति श्रुतिरत्रोपजीव्या

२. क्ष्वेडं विषम् ।

(२०)

(७६)

मन्दान् मन्दाकिनीनां रमयतु सलिलं भोगिनो भोगिनीनां
मर्त्यान् भागीरथीनामथ, कृपणतमा काप्यसौ वृत्तिरेषाम् ।
मृत्यूत्तीर्णेषु भोगानुपहतमतिषु ध्वस्तमान्द्यान्धकारे-
ष्वस्मासु त्वेकमात्रं तव जननि जलं नर्मदे ! नर्म धत्ते ॥

(७७)

सत्तु^१ तत्तुमथो निमज्ज्य निभृतं स्थातुं क्षमो यः स्थले
तोये चाण्डभवो भवेद् यदि स ते नक्रोऽपि वक्रोक्तये ।
तर्करागमिकैस्तु^२ वेद्मि तमिमं संसारमेवोत्कट-
ग्राहं हन्त सयौवनश्च विपुलाभोगश्च नित्यं हि यः ॥

(७८)

एतं यः खलु वञ्चयत्ययि जगन्मातः सबोधश्च यः
सत्त्वो जन्तुफले^३ निधाय हृदयं शाखाकुरङ्गायते ।
तद्वंशेऽङ्कुर एक एव, भगवत्पादः स, सोऽपि त्वयै-
वोङ्कारेश्वरनाम्नि धाम्नि करुणापूर्णे ! कृतार्थीकृतः ॥

(७९)

मान्धाता तव वरिणैव विमलप्रज्ञो धराधारणे
निस्सापत्यमचोक्लपद् यदि यशः श्वेतातपत्राग्रजम् ।
मातस्तत् सदृशं, वृषाकपिरपि द्यां संपिपत्ति त्वयि
स्निग्धायाः सलिलैरुपार्जितबलः श्रोविष्णुपद्या^४ यतः ॥

१. भोगिनी भोगवतीनाम्नी पातालगङ्गा ।

२. भूमिव्योम्नो^१ सरति तरति स्वैरमप्सु प्रलीनः

पाताले दृश्यते यः स्थलसलिलचरोऽप्यण्डजः कोऽपि भावः ।

संसारं वा तमेतं मकरमपि वयं वक्तुमीशामहे यत्

तुल्यं धर्मेषु तद्वै भवति विरहितं भेदतस्तर्कमार्गे-इत्यर्थः ।

३. न क्राण्डकोषरससूचीवेधेन जरापि यौवनायत इति वृद्धागमः ।

४. न क्रशरीरवृद्धिर्हि हृदपरिमाणप्रमाणकेति मृगयाचार्याः ।

५. शिशुमारजातककथाऽत्र स्मरणीया ।

६. जन्तुफल उदुम्बरः ।

७. विष्णुपदी गङ्गा ।

(२१)

(८०)

श्रीमान् ^१मेकलभूधरो विजयते प्राचीं गतो यस्य वै
पुत्रः शोण उवाह काञ्चनवपुर्भागोरथीं सुन्दरीम् ।
पुत्री यस्य च नर्मदेति भवती तद्वत् प्रतीचीं गता
सिन्धुं संवरणस्रजेव वरयाञ्चक्रेऽच्छया धारया ॥

(८१)

त्वं माता मम मेकलः स भगवान् मातामहो मातुलः
शोणस् ताश्च हिमाचलस्य तनया मन्मातुलानीव्रजः ।
इन्द्र त्वं कृपणो जडोऽसि वरुण त्वं त्वं ^२कुबेराऽवरस्
त्वं वै प्रेतपतिर् यमेति यदिमान् धिक्कुर्महे तत् क्षमम् ॥

(८२)

मातस्त्वामवमत्य यज्जनकजाजानिर्गतो ^३दण्डकां
तस्मादेव परामसौ जनवने प्रापद् विपत्सन्ततिम् ।
नो चेत् को नु दशाननो दशमुखी तस्यैकभक्तस्य ते
साहस्रीं भुजपञ्जरस्य विवशोच्छ्वासैः पुराऽवोजयत् ॥

(८३)

रामस्यास्ति विराम एव भवती यस्यामहल्या^४ न, नो
सुग्रीवा, न विराधिनो, गतवृषा^५ नो दुर्जया बालिनः ।
नो वै सूर्यणखाः,^६ खरत्रिशिरसो नो, कुम्भकर्णादयः,
पौलस्त्या अपि नो, भवन्ति तु तपोमग्नाः शुभा गोतमाः^७ ॥

१. अत्र भारतीया स्थलवेदी युगपदेव व्याप्तेति मेकलस्य यशः ।

२. कुबेरः कुत्सितं वेरं शरीरं यस्यात एवावरत्वमस्य ।

३. दण्डकयात्रायां रामो नर्मदां नातरत् ।

४. तस्य दशाननस्य, एकभक्तपदेन कार्त्तवीर्यो विवक्षितः ।

५. हल्या हलकृष्या भूः, अहल्या तद्विरुद्धा, गौतमस्त्री च ।

६. वृषो धर्मः ७. सर्वेऽपि वृत्तिविशेषस्य प्रतिनिधयः ।

८. गोतमा उत्कृष्टा उक्षाणोऽपि ।

(२२)

(८४)

त्वत्तीरे हरिणाः सुवर्णवपुषः सीताश्च^१ दिव्यश्रियः
क्षेत्रेषु प्रविभान्ति वञ्चनकलालेशोऽप्यनभ्यन्तराः ।
ते ता नो छलयन्ति ता अपि न तान् निर्व्याजमुर्व्वी दिवं
कुक्षींश्चापि दिशां विभूषितवतो घनन्त्येष वै ते गुणः ॥

(८५)

त्वत्तोयेषु मतङ्गशापकलितां मातङ्गतां धारयन्
गन्धर्व्वो यदुवास तस्य हि फलं यत् तामजोऽमोचयत्^२ ।
आचान्तेश्च तवाम्ब ! सा परिणतिर्यत् सोऽप्यजो मोहिनी^३
वैदर्भ्या^४ सममाप काव्यकलनां श्रीकालिदासो यथा ॥

(८६)

तर्कैर्ये प्रतिपादिताः कथमपि न्यायेषु पञ्चाननैः
श्रद्धा तेष्वपि चेन्निसर्गमधुरा देवेषु विद्यावताम् ।
का वार्त्ता तव नर्मदे ! त्वमसि नः प्रात्यक्षिकं दैवतं
भुक्तिर्भुक्तिमथो कवित्वमृषिता दुग्धे तु 'यत्सैकतम् ॥

(८७)

विजयं^५ यत्र कपर्दिनो धनुरलङ्कारायते केवलं
नो बाणान् वृणुते कदाचिदपि यद् यद् वै विशल्यायते ।
तस्मिन् यच्छति शर्म नर्मसहितं श्रीनर्मदे ! त्वत्तटे
सौराज्यस्य कथैव का विलसति 'स्वाराज्यमेवाव्ययम् ॥

१. सीता सोरकृष्टा भूः, तदध्यवसिता जानक्यपि २. रघुवंशे ५.४२-५६ पद्यानि षष्ठसप्तमौ च सर्गां ३. मोहिनी संमोहनास्त्रमपि रघुवंशे ५.५७
४. वैदर्भीन्दुमती तन्नाम्नी रीतिश्च । कालिदासकविताप्येतद्द्वितयसमृद्धा श्रममर्मादाप्रसादरूपा च । वैदर्भीरीतिः संमोहनश्चेति द्वितयाय कालिदास-कविता प्रसिद्धा ।
५. सैकतं गोस्थानीयम्
६. द्र० विजयं धनुरिति श्रुतिः ।
७. स्वमात्मा ।

(२३)

(८८)

यद् वार्ताकमिदं यदल्पचणिकाकीर्णञ्च गोधूमिका-
पिष्टं मिष्टमिदं तवाम्ब ! पुलिनेष्वस्माभिरापच्यते ।
तत् पातञ्जलदर्शनेषु^१ निभृतांस्तांस्तान् रसान् भोजयन्
मातनयिकतां^२ दिवस्पतिशताजुष्टां प्रपुष्णाति नः ॥

(८९)

दोभ्यामम्ब ! दधासि यत् कलशिकां पीयूष^३यूषापरी-
वाहोद्गारगरीयसीं, क्षममिदं, नो चेत् कथं कल्पताम् ।
वाग्देवी परिवादिनीं क्वणयितुं रिक्तोदराभ्यन्तर-
क्षुभ्यच्छुष्म^४कृशा वृषाऽपि च तथाभूतो जगद् रक्षितुम् ॥

(९०)

यां काश्यामन्नपूर्णां पचति रसवतीं सिद्धिमातोऽज्जयिण्यां
यां यां श्रोवैष्णवीति क्षितिधरशिखरे राजमाना भवानी ।
यां कामाक्षी कलिङ्गेष्वपि च मधुमतीं काञ्चिकामु त्वदीये-
ष्वम्ब्रेतां वीचिभङ्गेष्वनुपमसुषमां ताश्च हन्तोल्लिखामः ॥

(९१)

माहिष्मत्यां^५ सहस्रार्जुनकरविपिनादुल्लसन्ती ततश्च
साहस्रीमाश्रयन्ती हिमकरविशदां स्रोतसां याम्ब ! ते श्रीः^६ ।
भेर्याघातोपकण्ठे^७ स्फटिकगिरि-शिलाषण्डवक्षःप्रपात-
स्फीतात्मा या च ताभ्यां स्मरवपुरनलं शामयेते शिवौ^८ नः ॥

१. भूयांसि खलु भगवत पतञ्जलदर्शनानां । २. नायको भट्टनायकोऽपि ।

३. यूषा जूसपदवाच्यः क्षोदः ।

४. शुष्माऽग्निः

५. वृषा महेन्द्रः ।

६. रसोऽस्ति योच्यते ।

७. ता अन्नपूर्णादीः त्वमिव सर्वा अपीमाः शिवाः ।

८. माहिष्मती महेश्वरनामकं तीर्थम् ।

९. सहस्रधारेति प्रसिद्धा । १०. भेर्याघातः ज्वलपुरस्य पार्श्वे प्रसिद्ध-
तमो भेडाघाटेति नाम्ना प्रसिद्धे स्थाने नर्मदाया प्रपातः ।

११. नोऽस्माकमित्यर्थान्तरसंक्रमितं पदम् कामस्य वपुषि कामवपूरूपं चानलं
शामयेते । अस्माकं शिवो नैकाकी, शिवाद्वितीयः सः कामरूपमग्निं
शमयितुं कामे लग्नस्याग्नेः प्रशमे सोमोऽसौ व्यापिपत्ति लोकाननुग्रहो-
तुम् । दूरे तु कथा कामदाहस्य ।

(२४)

(६२)

गौरीशङ्करसंज्ञकस्य ^१महतः सिद्धस्य यत् तावके
 प्रादक्षिण्यमहामखे परिणतिं याता सभक्तिर्मतिः ।
 त्वन्नीरं स्म ^२धृतायतेऽस्य विपुलाभोगे कटाहोदरे
 तस्मादेव, तवाम्ब भक्तिलतिका सूते न किं वा फलम् ॥

(६३)

त्वत्तीरे दिवसात्ययेषु स महान् सिद्धोऽसितं पार्थिवं^३
 बाणं पाणितले निधाय यतधीर्दिव्यं व्यधाद् यं बलिम् ।
 स्मारं स्मारमिमं विभूतिनिचितं नाद्यापि संविन्नटो
 नृत्येभ्यो विरतिं भजत्ययि जनन्युद्भावितेभ्यो मुदा ॥

(९४)

ब्रह्माण्डे^४ तव वारिणाऽमृतमदप्लोषेण कोषेण च
 द्राक्षाणां सरतो रसस्य गमिते मातः प्रयागश्रियम् ।
 आद्यः सोऽपि रतिं परां ^५किरिहरिः पुष्पाति मुष्पाति च
 श्रौते वर्त्मनि मानमेयतिमिरं संमूर्च्छितं पामरैः ॥

(६५)

सूर्ये संयमशीलिना^६ भगवता वज्राङ्गवीरेण^७ यत्
 सर्वज्ञत्वमवापि रावणशिरःश्रेणी च यल्लङ्घिता ।
 पत्या संगमिता च यद् धृतिमती धात्रीमुता^८ तत् परं
 त्वन्नीरस्य ^९तवा-नदेन मिलितस्यासेवनायाः फलम् ॥

१. 'गौरीशंकर बाबा की जमात' इति प्रसिद्धा मातुर्नर्मदायाः परिक्रमा
 प्रदक्षिणे नित्यमेव निरता चतुरङ्गिणी साधुसेनाऽस्माभिर्द्वि।
 साक्षात्कृता । २. धृतस्याभावे नर्मदाया जलमेव कटाहे क्षिप्यते स्म,
 'परिणमति स्म च तद् धृतरूपेणास्य सिद्धस्य कृते इति प्रतीतचरम् ।
 ३. सन्ध्यासु सिद्धस्यास्यास्मिन् साधुसैन्यशिविरे पार्थिवेश्वरपूजाभिषेकोऽ-
 स्माभिरपि होशंगावादनगरीये नर्मदाम्बायाः परतीरपुलिने महति
 बाल्ये साक्षात्कृत एव अतीव हारी स इदानीमपि न विस्मर्यते ।
 ४. ब्रह्माण्डमिति मध्यप्रदेशे नरसिंहपुरभुक्तौ करेलीग्रामपार्श्वे प्रसिद्धं नर्मदा-
 तीर्थम् । ५. किरिः वराहः, ब्रह्माण्डे सोऽपि प्रसिद्धः ।
 ६-७. योगसूत्रे 'भुवनज्ञानं सूर्ये संयमात्' ३.२६, ४६ सूत्रे ।
 ८. धात्री पृथ्वी तत्सुता सीता । ९. एतदिदानीं वाँदराभानमुच्यते ।

(२५)

(६६)

सावित्रीं खलु ये जपन्ति जननि ! त्वत्तीरतीर्थे पुर-
श्चर्या ह्येषु पुरश्चरन्ति सवितुर्बिम्बे यथा रश्मयः ।
एषामेव समुज्ज्वलेषु महसां पुञ्जेललाटेषु सा
ब्राह्मी कापि कखौ गघाविति शुभां वर्णावलीं शिक्षते ॥

(९७)

त्वन्नोरध्वनिना समाहिताधियो मातर्मुनीन्द्रा ^१अलं-
भावालङ्कृतिभिः परिष्कृतिजुषि भ्राम्यन्ति वाङ्मङ्गले ।
तद् वै किञ्चिदपौरुषेयमुदयत्प्रज्ञा महाकाव्यमि-
त्याद्याध्यात्म^२कलेति वेद इति च स्तोतुं क्रमन्ते हि ते ॥

(६८)

त्वां वासन्तिकमालिकाभिरसकौ ^३रत्नाकरः स्वामिवत्
तूष्णं जगदम्बिके ! हरकथावन्यासु कीरायते ।
युक्तं युक्ततरं च तद्, गिरिसुता त्वं, सैकते ते कणा
ये ते हन्त समे शिवा विधुसुते ! द्वैतं च^४ वासन्तिकम् ॥

(९९)

त्वत्तीरेऽसितमृत्तिकेष् रमतां क्षेत्रेषु कृष्णः शतीं
साहस्रीं च गवां शिवेन पयसा युक्तां समाराधयन् ।
किं वृन्दावनधन्वना, तव तटे मातर्न किं वै फलं
को रासश्च रसश्च सस्यशबले को नो घटः कोऽवटः ॥

१. अस्माकं काव्यालङ्कारकारिका ।

२. अमृता ह्यात्मकला कवितेति भवभूतिः ।

३. हरविजये शिवस्वामिवद् वसन्ततिलकं प्रावचनात्, अस्तीषीच्च हरम् ।
रत्नाकरस्वामिपदयोस्तन्त्रमपि सिन्धुगुहाथं व्यञ्जकम् ।

४. अद्वैतमेव वसन्तः, वसन्ते च दम्पत्योः सौभगाद्वैतमिति ध्येयमत्र ।

(२६)

(१००)

अक्षय्या^१ बहवो वटास्तव तटे विभ्राजमानाः श्रिया
नीरन्ध्रैर्दलसञ्चयैः परिवृतास्ते ते समाशेरते ।
एषां मारकतीं रुचं तव पयःपुरो यदाऽऽश्लिष्यति
त्वं रेवे ! यमुनायसे न न तदा मृत्योश्च नासि स्वसा ॥

(१०१)

सा नन्दस्य^२ यशोदया परिवृता भूमिस्त्वमेवासि यां
रेवे नित्यमुपासते सुमनसो गोवर्धनाः क्षीरिणः ।
एकस्त्वत्र महान् गुणस्त्वयि सुते ! सोमस्य यत् कालियो
नो नाऽघो न च कंस एव जननि ! क्षेत्रेऽत्र संलक्ष्यते ॥

(१०२)

त्वत्तीरे ^३हलिनोऽपि सन्ति विमला धर्मप्रिया भारते
सश्रद्धा अथ च प्रकामसुहिताः सारस्वतीनामपाम् ।
त्वामुद्भाव्य ततः स मेकलगिरिर्युक्तं कलिन्दायते
युक्तञ्चापि स भाललोचन उमाजानिमुकुन्दायते ॥

(१०३)

मातः पङ्कजिनोवनीमधुधुनीमाचम्य यां गीतिकां
प्रातर्नित्यमुदाहरन्ति सलिलापूरे तवेन्दिन्दिराः^४ ।
तस्यां तुम्बुरुनारदादिगुरवः कृत्वा निदिध्यासितं
सिद्धिं काञ्चिदवाप्नुवन्ति वचसां देव्याऽप्यनालोचिताम् ॥

१. प्रयागेऽक्षय्यो वटो यमुनाया एव तटे विराजते ।

२. नन्दस्य तदाख्यस्य गोपस्य यशोदया तन्नाम्न्या पत्न्या, परिवृता, सा
भूमिरित्येका योजना, सानन्दस्यानन्दसहितस्य जनस्य यशसा दयया च
परिवृतेति च द्वितीया । अभिन्नपदवाच्यत्वेनात्र द्वयोरभेदः । गोवर्धना
गोपालास्तन्नामानः शैलाश्च ।

३. हली कृषीवलोऽपि, बलदेवः खलु प्रियदुर्योधनः, धर्मे धर्मराजे नास्ति
तस्य बहुमानः, भारते महाभारते देव एष तटस्थः । भारतं भारतराष्ट्रं
च । 'हित्वा हालामि'ति मेघदूतपद्यमत्र स्मरणीयम् । तदभिन्नाभिन्नस्य
तदभिन्नतया मेकलोऽपि कलिन्दगिरिः, शिवोऽपि च कृष्णः ।

४. इन्दिन्दिरा भ्रमराः, तत्त्वेनाध्यवसिता योगिनश्च ।

(२७)

(१०४)

या वै पश्यति दन्तकोरकयुगीरास्ये^१ विधेश्छोटिका-
मात्रेणैव च तस्य पश्यतितरां कल्पान्तसिन्धो लयान् ।
तां त्वां कालरथाङ्गचङ्क्रमकलाप्रेक्षासु पश्यन्तिका-
भूयिष्ठां प्रणमन्ति सन्ततममूः सर्वाः दिशो नर्मदाम् ॥

(१०५)

नान्दीश्राद्धविधोऽतनोपि विधये त्वं, त्वं हि मौञ्जीविधे-
रुद्ध्वं तन्मुखचत्वरे क्रमयसे छन्दस्वतीं भारतीम् ।
तस्मै त्वं हि चपेटया दिशसि वै वेदान्, गतायुध्यसी
त्वं ह्यत्रोर्ध्वविधीन् करोषि, विधये त्वं केवला बान्धवः ॥

(१०६)

डिम्भे ब्रह्मणि पायसं न कतिधा मातस्त्वया प्राशितं
जीर्णे तत्र पितामहे न कतिधा दृष्टास्त्वया प्रक्षयाः ।
स्वाहाकारयुता स्वधा स च वषट्कारः सवौषड् रवा
श्रौषड् हुंफडिति श्रुतिश्च तदियं त्वय्येव नित्यायते ॥

(१०७)

डिम्भेऽनेहसि जानुयुग्मसृमरे^२ दन्ताङ्कुरैर्मण्डिते
धात्री स्तन्यदुधा त्वमेव हि सदा, त्वं रेवसे किन्तु किम् ।
आ ज्ञातं तव नित्यतां प्रति स वै मात्सर्यदिग्धो दश-
त्यम्ब त्वां कटु सीत्करोषि रभसात् तं पाययन्ती पयः ॥

(१०८)

क्षोदिष्टेऽपि तवाम्ब्र विप्रुषि परस्कोटीः परब्रह्मणो
वर्षाणामनुशीलयन्नयमहो श्रान्तो मृकण्डोः सुतः ।
व्यापारानुपसंहरत्यपि धियः, का वा कथा चक्षुषोः,
सांख्यं योगति सांख्यति प्रमितये योगश्च तुभ्यं न नो ॥

१. युगीबहुत्वे जन्मबहुत्वमुत्प्रेक्ष्येत, एवमेव लयबहुत्वेऽपि ।

२. सृमरे क्रममाणे । रेवृ शब्दे ।

(२८)

(१०९)

चीत्कारः सह मातरत्रभवतीतीरे निषादः स्वयं
 क्रौञ्चद्वन्द्वशरै रतिस्मरसखैर्विद्वान्तरश्चेष्टते ।
 मेलानन्दयसे^१ सनातनकवौ किन्तु त्वमेवाम्बिके !
 सूक्तिभ्यः शिवयोर्भिदां क्षितवतोरानन्दतः स्यन्दिनी^२ ॥

(११०)

आद्या त्वं यदि मूर्तिरष्टवपुषो देवस्य विश्वात्मनो
 विश्वेशस्य, बतान्तिमा भवति का सा तस्य, सा त्वं न चेत् ।
 त्वद्भेदेन कषायितेऽस्ति यदि चेत् सत्त्वं तदर्थं कृती
 स्याद्वादो^३ यदि वाऽस्ति हन्त कृतिनी तद्भिन्नभिन्नत्वगीः ॥

(१११)

केयं व्याकृतिरम्बिके ! ध्वनिरसि त्वं नित्यमव्याहृतः
 स्फोटस्त्वं ननु वक्तृवाच्यवचनव्यापारणापि त्वमु ।
 त्वं धातुः, प्रकृतिस्त्वमेव, भवसि त्वं प्रत्ययः, सान्वय-
 स्त्वय्येवाम्ब ! समाप्तिमृच्छतितरामर्थोऽप्यसौ प्रातिभः ॥

(११२)

वाणिज्यं करवाणि चेत् तव दृशोः पात्रीभवन्नप्यहं
 मातः केन नु किं वृणोमि किमथो केनोत्सृजामीत्यहो ।
 तैस्तैरप्युपदेशकैरपि दृढं व्याबोधितो न क्षमे
 निर्णेतुं तदहं त्वयैव जननि ! त्वां कामधेनुं वृणे^४ ॥

१. मेलानन्दो मणीपात्रम् । २. आनन्दतः स्यन्दः सूक्तिरेवोभयसाधारणः ।
३. 'अप एव ससर्जादावि' त्युक्तेर्जलं भगवतोऽष्टमूर्तेराद्या मूर्तिः । स्याद्वादो-
 ज्ञेकान्तवादः । तद्भिन्नभिन्नत्वमपोहः ।
४. अव्याहतो ध्वनिरनाहतो नादोऽपि, स्फोटो ब्रह्मापि चिदात्मा ।
 सान्वयोऽर्थो वाक्यार्थस्तात्पर्यार्थपरपर्यायः । सोऽयमखण्डार्थवाद औप-
 निषदानाम्, शाब्दिकानामिव । प्रातिभः प्रातिभासिकोऽपि, शब्दतदर्थ-
 तत्सम्बन्धानां बाङ्मये बुद्ध्येकरूपत्वात् ।
५. अनुष्ठानस्य फलेच्छाप्रयुक्तत्वं हि वाणिज्यरूपमेव दानादानयोर्विनिमस्य
 तत्र जागरूकत्वात् ।

(२९)

(११३)

मातस्त्वं पुरुषार्थदेति वचसां दारिद्र्यदुष्टां कथां
 श्रावं श्रावमणीयसीमपि कलां कामस्य यश्चुम्बति ।
 जाड्ये^१ तं कलयाभ्यनन्वयपथेनैकाकिनैवोन्मिष-
 त्सारूप्यं पुरुषार्थता यत इयं त्वय्येव विश्राम्यति ॥

(११४)

त्वं मातः क्व नु किनु नासि, गतिमान् कालस्य को वा लव-
 स्त्वनिर्देशमनाप्य हन्त भुवनाभोगेऽत्र बंहोयसि ।
 वाच्यावाच्यकथे ततो वत वृथेत्यामृश्य तूष्णीं स्थिता-
 स्त्वंस्वातन्त्र्यमिदं महेश्वरतया भोक्तुं तु चेशमहे ॥

(११५)

मातस्त्वां प्रणमामि केन शिरसा कुत्राङ्घ्रितीर्थे कथा
 सेयं द्वैतिनि केवले कुशलिनी स्वप्नादिषु स्यात् क्षणम् ।
 अद्वैतं परमार्थयत्सु वचसां स्तोमेषु निश्चप्रच-
 प्रत्यक्पूर्णविमर्शनेषु तु शिरः किं, किं पदं, का नतिः ॥

(११६)

अरेवायास्तव योऽम्बिके कृशतनुः कश्चित् प्रसादोऽस्त्यसौ
 हा हन्त प्रतिमापरः परशिवे ! कश्चित् प्रमादो हि ते ।
 नो चेदत्र कथं नु मूर्च्छति महामारी विवेक-स्थिति-
 स्वातन्त्र्येषु विवर्तते ननु महाचारी च नाट्येष्वसौ ॥

१. जाड्ये तद्गतस्य तत्त्वस्यैवानुयोगिप्रतियोगितोभयावच्छेदकत्वेन सादृ-
 श्यान्वयाप्रतियोगितयाऽनन्वयैकविषयत्वम् । 'सोऽहमि'-ति न्यायेन भग-
 वती नर्मदैव परः पुरुषार्थः ।
२. स्वातन्त्र्ये तद्भोगे च महेश्वरत्वमेव काकाक्षिगोलकन्यायेन तन्त्रम्
 भोक्तुं स्वदितुं रक्षितुं च ।
३. रेवाप्रसाद इत्यत्रास्माकीनस्य नाम्नो मुद्रा । अकृशेत्यपिच्छेदः ।
 स्थितिः मर्यादा ।

(३०)

(११७)

यद् वै 'कुट्टमितं यदप्युपचितं मोट्टायितं यस्त्वसौ
विब्वोकः प्रकृतेर्भुजङ्गशतकैरावेष्टिताया मयि ।
तद् ग्राहाय निवेदयामि निखिलं त्वां वोढुमुत्काय ते
त्वं मय्यम्ब ! विपक्षतौ द्विजशिशौ धत्स्व स्मितिं ह्लादिनीम् ॥

(११८)

गर्धा मां मुखरोचिकीर्षुरसकौ सन्नाहमाटीकते
शास्त्रार्थः पुनरेष मामनुचितं वक्तुं न दित्सायते ।
तद् यन्मिल्लष्टतयाऽपि वच्मि कृपणस्तस्यास्य तात्पर्यतो
मीमांसासु वृताऽम्बिकैव भवती धर्माधिकारी मया^२ ॥

(११९)

वैषम्येण कषायितेऽत्र जगतीपृष्ठे समुदघातिनी
वन्या कण्टकिनी च हन्त सरणिर्नैकापि नालोच्यते ।
त्वामेवांस्व दयामयीं प्रणिपतन्नध्वर्युतामेव मे
त्वत्कारुण्यतरङ्गिणीष्ववभृथैः सत्कर्तुमिच्छाम्यतः^३ ॥

(१२०)

अभावस्वाभाव्यं^४ दधति नहि भूतानि, विकृतिः
स्वभावश्चैतेषां प्रकृतिविकृतीनां ननु शिवे ।
अमर्षं तत् त्यक्त्वा जननि सविमर्शं सृतिमिमां
त्वमेकैवोत्कर्षं गमयसि सदैव स्मितिमयी ॥

(१२१)

अनारम्भो^५ नाम्ब प्रभवति परित्रातुमनिशं
प्रवृत्तं भूतानां व्यतिकरमिमं कर्मपरमम् ।
त्वयान्नाणां कूटादुपजलधि सत्यापितमिदं
जगन्माङ्गल्यं यद् वहति तव धारा रसमयी ॥

१. कुट्टमितमोट्टायितविब्वोका शृङ्गारनायिकाहावाः । भुजङ्गो विटः ।

२. म्लिष्टतयाऽस्फुटतया । तात्पर्यार्थं मीमांसेव प्रथमयति ।

३. सोऽयं पुरुषार्थवादोऽस्माकं यज्वनाम् ।

४. स्वभाव एव स्वभाव्यम् त्रिकालबाधित्वरूपमित्यर्थः ।

५. अनारम्भः कर्मविरतिः ।

(३१)

(१२२)

अनारम्भो मातर्भवति तव कुक्षोरनुपमः
 सदम्भो न्यक्कारस्त्रिभुवनविधानव्यसनिनः ।
 अनारम्भो नाशः, स च चरति मातस्तव तटे
 निराशः^१ स्वेऽस्तित्वे व्रतमिह पराकाचनशनः ॥

(१२३)

य आरम्भस्तस्मिन् परमशिवपुत्रि ! त्वमसि नः
 शरण्योत्सेकानामगमविधानेऽपकृतिनाम् ।
 अनुत्सेकारम्भद्वयपरिणतिर्नर्म, तदिदं
 त्वदायत्तां, मातस्त्वमसि जननी हन्त कृतिनी^२ ॥

(१२४)

अकामानां कामस्त्वमसि, स मृकण्डोः सुत उत
 प्रवर्षी कामानां स खलु भगवाँल् लोमश ऋषिः ।
 कथं तीरे नो चेत् स्फटिकसितनीरे जननि ते
 त्वदाये क्षीरे नु व्यवसितिमतीव प्रभजतः^३ ॥

(१२५)

पिशाचानां वृत्तिः प्रणयविमुखा तां हि पश्यां
 त्वमेवैका मातर्व्यपगमयसे प्रीतिकलया ।
 इमां त्वां लोकानां मुभयहितधात्रीमनुपमां
 विधात्रीमर्थानां क इव समुपासीत न कृती^४ ॥

१. निराशः = आशो भक्षणं निराशस्त्यक्तभोजनोऽपि । पराकसांतपनादीनि व्रतानि पुराणेषु प्रसिद्धानि ।
४. नर्मदा रुद्रदेहसंभवेति पुराणविदः । अपकृतिनोऽपकारिणः, तेषाम् ।
५. लोमशस्याख्यानं पद्मपुराणस्य तृतीये स्वर्गखण्डे २२-२३ अध्याययोः ।
६. पद्मपुराणे ३.२३ अध्याये कथेयं प्रथिता । गन्धर्वकन्यकानां प्रणयसगण-
 यन् ब्राह्मणस्ताः पिशाच्यो भवतेति शशाप, ता अपि प्रणयविमुखं तं
 तथैव शेषुः । त इमे लोमशोपदेशान्नर्मदास्तानेन पिशाचभावान्मोचिताः

(३२)

(१२६)

पुरां^१ दग्धुर्गोप्ता यदि चरणयोरम्ब पतितोऽ-
सुरो बाणः शम्भोः स खलु तव वारां हि महिमा ।
दिधक्षोः कालाग्निः कथमितरथा स्यात् प्रशमितो
महेशानस्याम्ब त्वमिह यदि भक्तिं न सृजसि ॥

(१२७)

अनीदृक्त्वे त्वम्ब ! प्रथितकरुणोऽपि प्रभुरसा-
वधाक्षीत् किं कामं तुहिनगिरिकन्यां प्रददतम् ।
प्रभुश्चैतन्याब्धिः स हि चित्तिघनस्त्वं हि महिते !
रसासारेस्तस्मिन् सृजसि यदि कारुण्यलहरोम् ॥

(१२८)

विनीतस्त्वत्तीरे तरलयति लोकान् न परुषः
सुमेषुः स्वैरत्वे दशमुखमुखानां^२ कवलने ।
ललाटाग्नौ शम्भोस्तनुमयमहीषीन्ननु तप-
स्तदेवामुं भातस्तव परिसरेऽस्मिन् रमयते ॥

(१२९)

य एव त्वत्तीरे विरचयति सौन्दर्यलहरीं
जगन्मिथ्यात्वे किं स खलु हिमशैले व्यवसितः ।
परं तेजश्शम्भोस्त्वमसि शशिपीयूषमसृणं
त्वदासङ्गः काव्यं भवति हिमशोतो, न तु हिमम्^३ ॥

(१३०)

त्वदीयं यद् ग्रैवेयकमिदमनङ्गारितनये
श्रितप्राथम्यानामरुणमहसां दर्पदलनम् ।
श्रियं तस्य ध्यायन् कनकवपुषः स्वर्गजनुषा-
मपि श्रीसीभाग्यं विगणयति भक्तस्तव शिल्ले ॥

१. पुरां गोप्ता बाणस्तासां दग्धुः शिवस्येत्यन्वयः । कथेयं मत्स्यपुराणे १८७
तमेऽध्याये द्रष्टव्या । २. कवलन इति स्वैरत्वविशेषणम् ।

३. य एव भगवत्पादः शङ्कराचार्यः ।

४. नर्मदाम्बा हि सुवर्णमयं ग्रैवेयकं विभर्तीति प्रसिद्धिः ।

(३३)

(१३१)

कराभ्यां द्वाभ्यां यद् वहसि वरमुद्रामभयता-
बलिष्ठां ता दृष्ट्वा 'कलिरधृतिजानित्वमयते ।
दिशं यां यामेष द्रवति ननु रक्षार्थमिह वै
स सर्वत्रैवेशं, कलयति दिग्धक्षाग्निरपृषम् ॥

(१३२)

त्वयि ब्राह्मं सूत्रं भवति भुजगेन्द्रो, रमयितुं
शिशुं त्वां साम्बो वै भवति च पिनाकी शिखिवक्त्रो ।
न चित्रं तत् कल्पा यदि दधति तीरद्वयकलां
त्वदम्भस्संभारेष्वमृतपदसत्यार्थयितुषु ॥

(१३३)

मयूरत्वं^२ कल्पे भजति कुहचित्, कुत्रचिदथो
वक्तृत्वं, मीनत्वं क्वचिदथ कदाचित् कमठताम् ।
तदेतद् वात्सल्यं परिणमति शम्भोस्त्वयि परे !
शिशूनां क्रीडायै ननु पितुजनः किं न कुरुते ॥

(१३४)

कदाचित् कूर्मे त्वां भजति स मृकण्डोस्तनुभवः
कलापानां सन्धौ क्वचिदथ मयूरस्य निभृताम् ।
कदाचिच्चाम्बाया मनसिजगजालानवपुषः
प्रियोरःसंस्पर्शादुरसि लसिते स्वेदपयसि ॥

(१३५)

कदाचित् त्वं मातगणयसि कपालावलिमुखे-
ष्ववाप्तप्रागल्भ्या पितुरुरसि खेलत्सु दशनान् ।
कदाचिच्चान्द्रीं तां स्तनपयसि कलां पद्मगमुखो-
च्छलत्फूत्काराग्निग्लपितवपुषं वारिविसरैः^३ ॥

१. अधृतिरस्थैर्यं जाया यस्य तद्भावम् ।

२. नमंदा हि व्यालोपवीतिनीति पुराणेषु प्रतीततमम् । मयूरकल्पे नयूरा,
वककल्पे च वको भवति शिवा । ३. स्कन्दपुराणे ।

(३४)

(१३६)

पयःसन्ताने ते क्षण इति कुलीरा इति च ये
 ऽप्युदीर्यन्ते सत्त्वाः प्रणतिपरमास्तेष्वपि वयम् ।
 अमीषां मध्ये यद् भवति खलु कश्चिद् विधिरथो
 हरिः कश्चित् कश्चित् सुरपतिरपस्ते रसयितुम् ॥

(१३७)

न सत्ता त्वां मातव्यंभिचरति ^१कल्पान्तकुहना-
 स्वपि स्वैरं सर्वश्रुतिरवपराभ्यासमहतोम् ।
 विशन्तः कालास्यान्यसुरमुनिवृन्दारकवृषा
 महाकालोमेकां प्रलयविपदि त्वां हि नुवते ॥

(१३८)

न यस्मिन्नाकाशं लसति न समोरो न दहनो
 न तोयं नो भूमिस्तपनि न रविर्नापि च विधुः ।
 तमोभूते तस्मिन् व्यभिचरति कालेऽपि भवतीं
 न सत्ता, वाक्यानां त्वयि हि महतां ! सत्परिणतिः ॥

(१३९)

त्वमेका^२ त्वं नैका त्वमयि जननि प्रत्ययमयीं
 तनुं कृत्वा काञ्चित् परमशिवगात्रे विहरसि ।
 तवाश्लेषादेव प्रभवति पराम्बापि परमे !
 पयःपारावारैः स्थगयितुमिदं शून्यकुहरम् ॥

(१४०)

विलीनाः सर्वेऽमी शतमखमुखास्त्वं च शिरसो-
 विराजन्ती पित्रोः प्रलयजललीलासु रमसे ।
 निमज्जन्नुन्मज्जन्नयमिह मृकण्डोः करपुटौ
 सुतः सिन्धौ बध्नन्नयि जननि तुभ्यं प्रणमति^३ ॥

१. कल्पान्तेषु केवला नर्मदाम्बैव ध्रियत इति पुराणेषु प्रकामं प्रसिद्धम् ।

कल्पान्ते नर्मदा इयामतर्णेत्यपि पुराणे प्रतीतम् ।

२. त्वमेव महावाक्यार्थ इत्यर्थः ।

३. शिवास्वेवान् सिन्धूदरापूर्तिरिति पुराणेषु कथा ।

(३५)

(१४१)

श्रुतीनां छायां वै हरति, न तु मूलं, स दितिजो
 हिरण्यानीमक्षैरभिसरति यः स्वार्थपरमाम् ।
 परार्थानुष्ठाने निरतमतिरम्ब त्वयि तु त-
 न्महारावै रेवे ! शतधृतिरसौ मूलमयश्चे ॥

(१४२)

त्वमाद्या सर्वेषां गुरुरसि विरञ्चिस्तव करा-
 वसौ सद्योजातः श्रयति पदशक्तिं च लभते ।
 अमुष्मिन् कूष्माण्डे महति परिपक्वे विसृमरा
 अमी सर्वे देवा जननि दधते बीजकलनाम् ॥

(१४३)

अनालम्बेष्वम्ब त्वमसि परमालम्बनमिति
 त्वयैव प्रासाधि त्वयि परिलसन्त्यां क्व नु विपत् ।
 समर्थे ! त्वं व्यर्थानयि रचयसे कालदशानान्
 कृतार्थाः क्रीडामस्तदयि तव पुत्रास्त्रिभुवने ॥

(१४४)

न शर्म त्वां हित्वा भवति न च धर्मस्त्रिभुवनीं
 परित्रातुं मर्म स्पृशति निगमान्तैर्निगमितम् ।
 सृतौ नर्म त्वेकं 'श्वसनगतिरेषान्तकसरी-
 सृपास्यादुन्मुक्ते' — त्ययमपि तवैवाम्ब विभवः ॥

(१४५)

लिहन्तो धिक्कारान् मम तव सुतस्यास्य महिषा
 यमानां निर्यासानिव निगमसौवर्चल — भवान् ।
 सरस्वत्यास्तोये मम हि विमले काममूररी-
 चिकीर्षन्ति क्रीडामिति सूतिलतेयं प्रसरति ॥

१. ध्यानमिदं पुराणेषु, विशेषेण स्कन्दपुराणे प्रसिद्धम् ।

२. महाप्रलयान्ते हिरण्याक्षमुखान्नर्मदेव वेदानाच्छिनत्ति प्रयच्छति च तान्
 विधये । स्वयं च वेदमन्त्रनिपुणा ।

३. ब्रह्मदेवोऽपि जायते नवनवश्च भवतीति पुराणकथा ।

४. अत एव नर्मदेति संज्ञा ।

(३६)

(१४६)

एतावन्मात्रमम्ब ! त्वयि निखिलमरुद्वन्द्वताये प्रकामं
पर्याप्तं वै प्रमाणं यदसि भगवती काशिकायां तदीशः !
त्वद्गौरीकुण्डगर्भे लसति य उपलस्तन्मयीं त्वां हि मातः
काश्यां श्रीविश्वनाथो गमयति पदवोमात्मनः, संप्रसीद ॥

(१४७)

न स्कन्दो नापि कूर्मो भवति ननु कृती यन्महिम्नामखण्ड-
स्फोटानां गीतियोगे न च परमतमो मत्स्यनामार्द्धदेवः ।
मातुः श्रीनर्मदायास्तरलयति मतिं तत्र दुर्गे प्रसादो
रेवाया यत् क्षमं तत् सुतचपलतयैवाश्नुते प्रीतिमम्बा ॥

(१४८)

वारिणे शम्भुरूपाय वारिरूपाय शम्भवे ।
वारिशम्भुस्वरूपायै रेवाम्बायै नमो नमः ॥

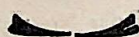
(१४९)

श्रीनर्मदाप्रसादस्य द्विवेदस्यात्मजेन या ।
स्तुता रेवाप्रसादेन रेवेयं नर्मदास्तु सा ॥

(१५०)

एकादश्यां ज्येष्ठकृष्णे पुरुषोत्तमतास्पृशि ।
बाणवेदाभ्रनेत्राब्दे काश्यामेषाञ्च पूर्यते ॥
॥ ॐ नमो नर्मदायै, नमो रेवायै, नमो मेकलकन्यकायै ॐ ॥

॥ ॐ तत् सत् ॥

१. सौवचलं लवणविशेषः । सरस्वती नदीविशेषोऽपि ।

२. काश्यां चतुर्ष्वपि विश्वनाथमन्दिरेषु नर्मदेश्वरबाणा एव संप्रति श्रीविश्व-
नाथबाणाः । १. कन्दादिपदैस्तन्नामानि पुराणान्यपि गृह्येत् ॥

श्लोकानुक्रमः

अकामा	१२४	जीयाज्जो	४६
अक्षय्या	१००	डिम्भे ब्रह्मणि	१०६
अत्र प्राज्य	६६	डिम्भेऽनेहसि	१०७
अनारम्भ	१२१, १२२	तकैर्ये	८६
अनालम्बे	१४३	ताटङ्कं	१०
अनीदृक्त्वे	१२७	तारत्यं	८ पी०
अन्नानीव	३६	तासामल्प	१८
अभाव	१२०	तीर्थायते	५ पी०
अस्ति श्री	२	त्याग	६४
अस्म्येष	३ पी.	त्वत्तीरे दि०	९३
आदिक्रोड	२७	त्वत्तीरेऽसि	९९
आद्या त्वं	१०	त्वत्तीरे हरि	८४
एकत्र	१५	त्वत्तीरे हलि	१०२
एकादश्यां	१५०	त्वत्तोयेषु	८५
एतं यः	७८	त्वत्पाथः	७५
एतस्मिंस्ता	५६	त्वदीयं	११०
एतस्मिन्ना	५७	त्वद्वत्तीचि	७३
एतावन्मात्र	१४६	त्वन्नीरे	९७
एषा यत्र	६२	त्वमाद्या	१४२
कदाचित्	१३४, १३५	त्वमेका	१३९
करा	१३१	त्वं मातः ष्व	११४
कालुष्यं	१४	त्वं माता	८१
केयं	१११	त्वयि ब्रा०	१३२
क्षोदिष्टे	१०८	त्वां वास०	९८
गर्धा	११८	दम्भस्त०	२२
गव्ये	४९	दोभ्यामिम्ब	८९
गौडा	६	धर्मः पञ्च	६३
गौरी	९२	न यस्मिन्	१३८
चीत्कारैः	१०९	न धर्म	१४४

(३८)

न सत्ता	१३७	मीना यत्र	३२
न स्कन्दो	१४६	मार्गा यत्र	३
नाट्याख्यः	५२	माहिष्मत्यां	९१
नान्दीश्राद्ध	१०५	य आरम्भः	१२३
नारीणां	९	य एव	१२९
नाहं	२, ४ पी०	यच्चक्षु	१९
पयः	१३६	यत्र	१ पी०
पिशाचा	१२५	यत्र प्लक्ष	२९
पुरां दग्धु	१२६	यत् सेन्स	७ पी०
पृष्ठे मन्द	३३	यद् वार्ता	८८
प्राजापत्य	५८	यद् वै	११७
प्रातर्या	१२	यन्त्रं	६१
ब्रह्मण्ये	७०	यन्नाम्नः	४१
ब्रह्माण्डे	९४	यस्मिन् कर्क	३५
भवति	१० पी०	यस्मिन् कार्तिक	५३
भूयांस्येव	७१	यस्मिन् कृष्ण	५०
मन्दान्	७६	यस्मिन् केऽपि	३१
मयूरत्वं	१२७	यस्मिन् दुर्लभ	४
माङ्गल्ये	७४	यस्मिन्नाम्र	२५
माणिक्य	५९	यस्मिन्नार	५१
मातः पङ्क्त	१०३	यस्मिन् मा	५
मातर्मेकवृक्त	६७	यस्मिन् रा०	२८
मातर्मेकलवि	६८	यस्मिन् वा	२४
मातस्त्वं पु	११३	यस्मिन् स्त	२३
मातस्त्वां प्र०	११५	यस्मै मेकल	३९
मातः स	७२	यस्योत्से	३७
मातः सोम	६९	यां काश्या	९०
माता भू	४८	या काचिद्	२१
मान्धाता	७९	या गच्छन्ति	१३
मारागाव	५३	यांसा चूनर	११
मारो यत्र	२०	या वै पश्यति	१०४

(३९)

यासां निमंल	१७	वैषम्ये	११९
यासामङ्घ्रि	१६	श्रीनर्मदा	१४६
राजन्या	७	श्रीमान् मेकल	८०
रामस्यासि	८३	श्रीरेवापु	३४
रेवाया उ०	४४	श्रीरेवायाः	४५
रेवाया द०	४२	श्रुतीनां	११४१
रेवायास्त	११६	संक्रान्तौ	३०
रेवावारि	३८	सम्बन्धि	५५
स्निहन्तो	१४५	सत्तुं तत्तुं	७७
लेहुं यत्र	४७	सर्वं	६ पी०
वन्दे श्रीनर्म	१	सा नन्द	१०१
वाणिज्यं	११२	सावित्रीं	९६
वारिणे	१४८	सीतायाश्च	४०
विज्ञान	६०	सूर्ये	९५
विज्यं	८७	सूर्यो	२६
विनीत	१२८	सोम्यं	६५
विलीना	१४०	हृदो	९ पी
वैश्या	८	हेमप्र	५४

17